

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ**

ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ

**М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР
ИНСТИТУТЫ**

**«МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ МҰРАСЫ:
ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ РУХАНИ
ТҰТАСТЫҒЫ МЕН ТАРИХИ
САБАҚТАСТЫҒЫ»**

**ақын, педагог, Алаш қозғалысы қайраткері
Мағжан Жұмабаевтың 130 жылдық мерейтойына
арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдары**

12 қазан, 2023 жыл

**АЛМАТЫ
2023**

ӘОЖ 821.512.122.0
КБЖ 83.3 (5Қаз)
М 12

Редакциялық алқа:

ҚР ҰҒА академигі, **Қасқабасов С.А.** – филол.ғ.д.,
ҚР ҰҒА корр-мүшесі **Матыжанов К.С.** – филол.ғ.д.,
Орда Г.Ж. – филол.ғ.д. (жауапты редактор),
Қалиева А.Қ. – филол.ғ.к.

Жауапты шығарушы – Қуатбекұлы Ерқанат

М12 **«Мағжан Жұмабаев мұрасы: түркі дүниесінің рухани тұтастығы мен тарихи сабақтастығы»:** ақын, педагог, Алаш қозғалысы қайраткері Мағжан Жұмабаевтың 130 жылдық мерейтойына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік материалдары. – Алматы: «Алгоритм», 2023. – 240 бет.

ISBN 978-601-255-438-0

Ақын, педагог, Алаш қозғалысы қайраткері Мағжан Жұмабаевтың 130 жылдық мерейтойына арналған *«Мағжан Жұмабаев мұрасы: түркі дүниесінің рухани тұтастығы мен тарихи сабақтастығы»* атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағына қазіргі қазақ әдебиеті мен өнеріндегі Мағжан шығармашылығы туралы зерттеулері мен өзге де тақырыптағы мақалалар енгізіліп отыр.

Жинақ әдебиеттанушы ғалымдар мен PhD докторанттарға, магистранттар мен жоғары оқу орындарының студенттеріне және ұлт әдебиеті мен тарихын білгісі келетін әдебиет сүйер қауымға арналған.

ӘОЖ 821.512.122.0
КБЖ 83.3 (5Қаз)

ISBN 978-601-255-438-0

© М.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты, 2023

Жұмашай РАҚЫШ
филология ғылымдарының кандидаты

МАҒЖАН ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ ТОЛЫҚ ЖИНАҒЫН ДАЙЫНДАУ ТӘЖІРИБЕСІНЕН

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты қазақ әдебиеті мен өнерінің аса көрнекті өкілдері шығармаларының академиялық толық жинағын даярлап, электронды кітапханасын қалыптастырып келеді. «Академиялық басылым» сериясының негізі 2020 жылы қаланған. Бұған дейін Абай (2020), Жамбыл (2021), Ахмет (2022) шығармаларының академиялық толық жинақтары жарық көріп, ғылыми ортаның ризашылығына бөленді. Аталған басылымдар Институт сайтындағы электронды кітапханаға жинақталды.

Мағжан Жұмабайұлы шығармаларының үштомдық академиялық жинағы ақынның 130 жылдық мерейтойына орай текстологиялық зерттеулер негізінде сараланып, мазмұндық, мәтіндік, құрылымдық тұрғыдан толықтырылып, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруымен «Қазіргі әдебиеттану мен өнертанудың өзекті мәселелері» атты конкурстан тыс нысаналы бағдарлама аясында әзірленді, Халықаралық Түрік академиясының қолдауымен жарияланды.

XX ғасырдың 30-жылдары Мағжан Жұмабайұлының жеке басы ғана қуғын-сүргінге ұшырап қана қойған жоқ, сонымен қатар ақынның артында қалған рухани мұрасын оқуға тыйым салынды, мыңдаған данамен таралған еңбектері тәркіленіп, жойылды, соның салдарынан қаламгердің бірде-бір қолжазбасы сақталмады. 1988 жылғы 4 қарашада Қазақ ССР Жоғарғы соты «Совет өкіметін қарулы көтеріліс арқылы құлату мақсатында ұйымдасқан «Алашорда» қайраткерлерінің контрреволюциялық, террористік астыртын құпия ұйымын әшкерелеу ісіне» қатысты ОГПУ-дің 1930 жылғы 4 сәуірдегі және 1931 жылғы 13 қаңтардағы Қаулыларының күшін жойды. Жоғарғы сот «Алашорда» қайраткерлерінің жазған шығармаларында Кеңес үкіметіне қарсы үгіт-насихат болмағаны туралы әдеби сараптама қорытындысын мақұлдады. Осы тарихи шешімнің негізінде Алаш қайраткерлері

ресми ақталған соң ғана ақын шығармашылығын жариялауға жол ашылды.

Мағжан Жұмабайұлының шығармашылығын ғылыми айналымға түсіруде М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары зор еңбек сіңірді. Алашорда қайраткерлерінің шығармалары жөнінде әдеби сараптаманы дайындады. Ғалымдар М.Базарбаев, Ш.Елеуқенов, С.Қирабаев, Б.Дәрімбетов, Б.Қанарбаева, Б.Майтанов, Д.Ысқақ т.б. зерттеу еңбектерін жазды. Еліміздің және Ресейдің арнайы жабық қорларында сақталып келген Алаш қайраткерлерінің баспа бетін көрген шығармалары Мәскеу, Петербор, Қазан, Тәшкен, Орынбор кітапханаларынан жинақталды, бұл шаруаға С. Дәуітов, М. Шафиғи, Д. Қамзабекұлы, С. Жүсіп т.б. жұмылдырылды.

Мағжан Жұмабайұлының шығармалар жинағы 1989 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрді (Алғы сөзін жазған Ә. Тәжібаев, құрастырғандар Х. Абдуллин, Б. Дәрімбетов (жауапты шығарушы), З. Жұмабаева. Редакторы М. Неталиев). Аталған жинаққа қаламгердің өлеңдері, «Қорқыт», «Қойлыбайдың қобызы», «Батыр Баян», «Жүсіп хан», «Өтірік ертеке», «Тоқсанның тобы» поэмалары, «Шолпанның күнәсі» әңгімесі, мақалалары мен аудармалары, ақынның өмірбаяны мен Ж. Аймауытовтың «Мағжанның ақындығы туралы» мақаласы жинақталды. Кітапқа енген шығармаларға түсінік берілген, бұл басылымда әртүрлі редакциялық түзетулер орын алды, діни ұғым-түсініктерге байланысты өлең жолдары қысқартылып, мағыналық өзгерістерге ұшырады. Мысалы, 1912 жылғы басылымда «Жатыр» өлеңінің «Шәкірттер медреседе шіріп жатыр // Қайдағы ескі нұсқа көріп жатыр» деген өлең жолдары 1989 жылғы басылымда «Шәкірттер медреседе шіріп жатыр // Айтысып молдалармен, іріп жатыр» болып өзгертілген. «От» өлеңінің соңындағы екі шумақ, «Қойлыбайдың қобызы» поэмасының соңғы бөлігі қысқартылған; ақын мұрасы «советтік сананың» сүзгісінен өткізілді.

1992 жылы «Ғылым» баспасынан ақынның таңдамалы шығармалар жинағы жарық көрді (Құрастырып, баспаға дайындаған Б.Дәрімбетов. Ред. алқасы: З.Ахметов, М.Базарбаев (жауапты ред.), С.Қирабаев, М.Хасенов, Б.Дәрімбетов). Жинаққа ақынның әр жылдарда жасаған көркем аудармалары да енгізілген. Түсініктемеде ақын шығармасының жарияланымдары жөнінде қысқаша мәліметтер берілген.

1995-1996 жылдары «Білім» баспасы Мағжан Жұмабайұлының үштомдық шығармалар жинағын жарыққа шығарды. Редакция алқасын М.Базарбаев (жауапты редактор), С.Қирабаев, Х.Абдуллин, Ш.Елеуқенов, Б.Дәрімбетов (жауапты шығарушы), Ш.Сариев сынды ғалымдар құрады. М.Базарбаевтың көлемді алғысөзі берілген. Үштомдық шығармалар жинағын құрастырғандар М. Жұмабайұлының көзі тірісінде жарық көрген 1922, 1923 жылғы өлеңдер жинағына енген өлең мәтіндерін негізге алған. Бұл басылымда 1989 жылғы жинаққа енбеген «Жоғалған алтын», «Төбет», «Орал», «Жер жүзін топан басса екен», «Ақсақ Темір сөзі», «Жазды күні қалада», «Шын айт», «Қазақ азаматы» атты өлеңдер жарияланған. Сонымен қатар ақын туралы жазылған зерттеу мақалалар да қамтылған.

2002 жылы Мағжан Жұмабайұлының көптомдық шығармалар жинағы «Жазушы» баспасынан жарық көрді (Алғы сөзін жазған, жалпы ред. басқарған Ш.Елеуқенов. Редакция алқасы: Ә.Асқаров, Ш.Елеуқенов, С.Қасқабасов, Е.Раушанов, М.Шапиғи. Ред. Е.Дүйсенбайұлы). Мұнда 1992 жылғы жинақтағы түсініктемелер қайталанатын. Осы жинақ 2003, 2004, 2008 жылдары өзгеріссіз қайта басылды. Және осы уақытқа дейін жарияланған жинақтардың ең толымдысы болып келді.

2013 жылы ақынның екітомдық шығармалар жинағы «Жазушы» баспасынан шықты. (Құрастырған С.Жұбаниязов). Бірінші томға өлеңдері мен дастандары енген. Бұрынғы басылымдардан өзгешелігі: өлеңдер жазылған немесе алғаш жарық көрген мерзіміне қарай орналастырылған, кейбір тақырыбы жақын өлеңдер бірге топтастырылған. Екінші томға «Шолпанның күнәсі» әңгімесі, «Педагогика» еңбегі және мақалалары мен аудармалары, сондай-ақ бұрын жарияланбаған бірқатар өлеңдері енгізілген.

2018 жылы Қызылжар қаласында жарық көрген екітомдық өлеңдер жинағын Г.Б.Ахметжанова, С.З.Мәлікова, К.Қ.Оспанов, З.С. Тайшыбай құрастырған. Өлеңдер әліпби ретімен тізілген. Ақын өмірі мен шығармашылығына қатысты мұрағат құжаттарымен қоса 1912 жылғы «Шолпан» жинағының факсимиле көшірмесі де берілген.

Сондай-ақ, ақынның көпшілікке арналған жинақтары да жарияланып жатты. Мысалы, 1998 жылы «Батыр Баян»

атты өлеңдер мен поэмалар жинағы «Елорда» баспасынан жарық көрсе (Құрастырған Е.Асқаров), 2002 жылы «Атамұра» баспасынан «Сүй, жан сәулем» атты өлеңдер мен поэмалар жинағы шықты (Бас редакторы – Ә.Пірманов. Құрастырушысы көрсетілмеген, түсінік берілмеген. Кітаптың соңында редакторы А.Алтай деп көрсетілген). 2005 жылы ақынның «Жан сөзі» атты өлеңдер жинағы «Раритет» баспасынан жарық көрді (Ред. Е.Дүйсенбайұлы). 2005 жылы Петропавл қаласынан «Мағжан» атты өлеңдер, проза және әдеби зерттеулер жинағы жарық көрді (Құрастырған Ж.Сүлейменов. Солтүстік Қазақстан облысының әкімдігі облыстың 70 жылдығына арнап шығарған кітаптың соңында редакторы Д.Қамзабекұлы деп жазылған). 2009 жылы Алматыда «Ол – Жас» баспасынан шыққан «Сен сұлу. Махаббат жырлары» атты жинағында орыс тіліндегі аудармасы кітаптың екінші бөлігіне орналасқан (Құрастырып, алғы сөзін жазған Е.Дүйсенбайұлы). 2017 жылы «Сұм өмір» атты өлеңдер жинағы «Менің 100 кітабым» сериясымен жарияланды (Жоба авторы, әрі құрастырушы Р.Сейсенбаев). 2019 жылы «Қазақ поэзиясының інжу-маржандары» топтамасындағы «Мағжан» атты өлеңдер мен «Батыр Баян» поэмасы енген жинақ «Фолиант» баспасынан жарық көрді (Құрастырған Е.Тілешев).

Ақын мерейтойына орай жарияланған бұл басылымдарда көпшілік оқырманға арналғандықтан ғылыми талаптар сақтала бермейді, мәтіндерге түсініктер берілмеген. Бұл басылымдар көптомдық жинақтар негізінде дайындалғандықтан академиялық басылымды әзірлеу кезінде олармен салыстырулар жасалған жоқ.

Бұл академиялық басылымда ақынның XX ғасыр басында араб әрпінде жарық көрген кітаптары мен баспасөз материалдары және тәуелсіздік кезеңінде әлденеше рет жарияланған ғылыми жинақтарындағы шығармалары өзара жолма-жол салыстырылып, алғаш рет жүйелі текстологиялық саралаудан өткізілді. Аталған жарияланымдарда әр қилы себептермен орны ауысқан, қысқартылған мәтіндік өзгерістер толықтай дерлік қалпына келтірілді.

Мағжан шығармаларының жазылу мерзімін анықтау мүмкін болмады, өйткені ол жөнінде жазба деректер сақталмаған, «... қай өлеңнің қай жылы һәм қай шарттарда жазылғандығын көрсете» алмағаны туралы Сұлтанбек Қожанов та 1923 жылғы басылымның алғысөзінде өкінішпен атап көрсеткен. Жинақта

өлеңдер жарияланған мерзіміне байланысты хронологиялық ретпен құрастырылды.

Академиялық жинақты дайындау барысында Мағжан Жұмабайұлының көзі тірісінде жарияланған басылымдар түп-басылымдық мәтін ретінде назарға алынды.

Мағжан Жұмабайұлы шығармаларының үштомдық академиялық жинағының бірінші томына өлеңдері топтастырылды. Қаламгердің 1912 жылғы «Шолпан» жинағы, 1922 жылы Қазан, 1923 жылы Тәшкен қалаларында жарық көрген «Өлеңдер» атты жинақтарына енген, «Қазақ», «Ақ жол», «Еңбекші қазақ», «Тілші» газеттері мен «Айқап», «Жас қазақ», «Әйел тендігі», «Жаңа әдебиет», «Жаңа мектеп», «Шолпан», «Сана» журналдарында жарияланған өлеңдері 1989, 1992, 1995-1996, 2008, 2013, 2018 жылғы жинақтардағы шығармаларымен салыстырылып, өзгертілген сөздер түзетіліп, текстологиялық жұмыстар жүргізілді, соның негізінде ғылыми түсініктемелер жазылды.

Мағжанның көзін көргендердің жадында сақталған бірнеше өлеңдері мен белгілі қоғам қайраткерлеріне арналған эпиграммаларының түпнұсқасы сақталмаған және ақын өмір сүрген уақытта басылым беттерінде жарияланбаған. Алғаш 1989 жылғы ақынның жыр жинағында басылып, кейін 1995, 2013 жылғы жинақтарға енген бұл шығармалар «Кейін табылған өлеңдері» деген айдармен топтап берілді.

Академиялық басылымда Мағжан өлеңдерінің түпбасылымдары мен мерзімді баспасөз бетінде жарияланған нұсқасына өзара мәтіндік салыстырулар жасалып, редакциялық алқаның шешімімен түпнұсқаға жақын деп танылған мәтін алынды. Мысалы, «Қазақ» газетінің 1913 жылдың 9 наурызындағы №5 санында жарияланған «Орал тауы» өлеңінің «Орнығып көшіп-қонып жүріп еді // Қайтпайтын таудан, тастан батыр түрік» деген жолдары 1922, 1923, 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарда: «Орын ғып көшіп-қонып жүріп еді // Қорықпайтын таудан, тастан батыр түрік» болып өзгертілген.

«Қазақ» газетінде:

Оралдай атаң туған жерлеріне,

Көмілген сүйектері көрлеріне.

Шет елдер жайыменен ие болған,

Төр түгіл, есік те жоқ ерлеріне.

1922 жылғы жинақта:

*Оралдай атамекен жерлеріне,
Қасиетті атаның көрлеріне.
Аузы түкті шетелдер ие болып,
Көрсетіп тұр қысымды ерлеріне.*

1923, 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарда:

*Осындай атамекен жерлеріне,
Қасиетті атаның көрлеріне.
Аузы түкті шетелдер ие болып,
Көрсетіп тұр қысымды ерлеріне.*

«Орал тауы» өлеңі бұл академиялық жинаққа «Қазақ» газетінде (1913, 9 наурыз, №5) жарияланған мәтін бойынша берілді.

«Пайғамбар» өлеңінің 1923 жылғы басылымында:

*Күнбатысты қараңғылық қаптаған,
Жалғыз жан жоқ қараңғыда лақпаған.
Білген емес – иман деген не нәрсе,
«Қарын» деген сөзді ғана жаттаған, – деген 3-шумақ пен*

*Түн баласы түнерген түн жамылған,
Аллаға емес, әзәзілге табынған.*

Інжілді өртеп, табанға сап Құранды,

Әділдікті күткен ессіз қарыннан, – деген 5-шумақ
қысқарған.

5-шумақтың 3-тармағы 1922 жылғы Қазан басылымында: «Інжілді өртеп, табанға сап Тәуратты», 1989, 1992, 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарда: «Інжілді өртеп, табанға сап Құранды» болып берілген.

1923, 1989, 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарда 9-шумақ:

*Қап-қара түн. Түн баласы күңіренед,
Күңіренумен бір-біріне үн беред.*

Сөгінеді, сүрінеді, жығылад,

Қара түнде көр көзімен не көред?!

1992 жылғы басылымда тармақ соңындағы етістіктер: «күңіренеді, үн береді, жығылады, не көреді» болып толымды тұлғада берілген. 1922, 1995 жылғы басылымдарда 2-тармағында: «Күңіренеді – бір-біріне үн беред».

1989 жылғы жинақта «Пайғамбар» өлеңінен екі шумақ: 10-шумақ пен 13-шумақ қысқарған.

10-шумақтың 1-тармағы 1922, 1923, 1992, 1995 жылғы басылымдарда: «Қап-қара түн. Толқындалған қара қан», 2013, 2018 жылғы басылымдарда: «Қап-қара түн. Толқындары қара қан»;

10-шумақтың 4-тармағы 1922 жылғы Қазан басылымында: «Ентелеген кәдімгі *Иуан* есалаң», 1923 жылғы Ташкент басылымында: «Ентелеген кәдімгі *Ибан* есалаң», 1992 жылғы басылымда: «Ентелеген кәдімгі *айуан*-есалаң», 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарда: «Ентелеген кәдімгі *Иван* есалаң»;

13-шумақтың 3-тармағы 1922, 1923, 1992, 1995 жылғы басылымдарда: «Отты Күннің сәулесінен от *алтын*», 2013, 2018 жылғы басылымдарда: «Отты Күннің сәулесінен от *алып*» болып өзгеріске түскен. Келтірілген мысалдардан «Пайғамбар» өлеңінің мәтіні көптеген түзетулер жасалғаны аңғарылады.

1922, 1923 жылғы басылымдарда жол астындағы түсінікте: «Гун – түрік елінің арғы атасы», ал 1992 жылғы басылымда: «Гун – түріктің арғы атасы (М. Ж.)», 1989, 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарда: «Гун – түріктің арғы атасы (М. Жұмабаевтың ескертпесі)» деп жазылған. Өлең бұл академиялық жинаққа 1922 жылғы Қазан басылымы бойынша берілді.

Мағжан Жұмабайұлы шығармаларының академиялық жинағының екінші томына «Қорқыт», «Ертегі», «Батыр Баян», «Қойлыбайдың қобызы», «Оқжетпестің қиясында», «Жүсіп хан», «Қаныш бай қиссасы», «Өтірік ертеке», «Тоқсанның тобы», «Толғау» поэмалары мен «Шолпанның күнәсі» әңгімесі енгізілді. Сонымен қатар ақынның И.В. фон Гетеден, Генрих Гейнеден, А.В. Кольцовтан, М.Ю. Лермонтовтан, И.И. Дмитриевтен, Әбу Фирастан аударған өлеңдері мен М. Горький, Д.Н. Мамин-Сибиряк және Вс. Иванов сияқты жазушылардан тәржімалаған прозалық шығармалары жинақталды.

Мағжанның «Батыр Баян» поэмасы алғаш рет «Шолпан» журналының 1923 жылғы 4, 5 және 6, 7, 8-сандарында жарық көрген (48-68-б.; 100-113-б.). Осы мәтін 1989, 1992, 1996, 2008, 2013 жылғы жинақтарында басылған мәтінмен салыстырылып, текстологиялық зерттеу жұмысы жүргізілді. Нәтижесінде кейінгі басылымдарда кейбір редакциялық өзгерістердің орын алғаны

анықталды. Мағжан Жұмабайұлының шығармалар жинағының 1989, 1995, 2013, 2018 жылғы басылымдарында қалмақ қызы – «Ақшамандай», енді бірде «Толқыншаш» болып бас әріппен жазылған, жалпы есім жалқы есімге айналып кеткен.

1923 жылғы жинақта И. Гетенің «Орман патшасы» шығармасын В.А. Жуковскийдің орыс тіліндегі аудармасы негізінде жазған. Орыс тіліндегі «Орман патшасы» 8 шумақтан тұрады, ал Мағжан Жұмабайұлы осы аударманың ырғақ үндестігі мен буын саны өлшемін сақтай отырып, бұл туындыны 16 шумақ етіп аударған.

М. Горькийдің «Сұңқар жыры», «Ана» туындыларының аудармалары алғаш рет 1923 жылы «Ақжол» газетінде жарияланған. «Жұртын сүйген жүрек», «Темірді жұмсартқан ана», «Хан мен ұлы» шығармалары мен алғашқы аудармалары жинақталып, 1924 жылы Мәскеуде кітап болып шыққан. Сонымен бірге М. Жұмабайұлы Д.Н. Мамин-Сибиряқтың «Ақбоз ат», Вс.Ивановтың «Бала», «Сай», «Өз өмірімнен әңгіме», «Темірбай», «Жолығу», П.Н. Дороховтың «Большевик баласы» атты туындыларын аударған.

Қаламгердің бұл шығармалары алғаш жарияланған басылымдар негізінде берілді. Олар кейінгі жинақтардағы мәтіндермен салыстырылды, текстологиялық айырымдар ғылыми түсініктерде көрсетілді.

Ақынның «Жәжеке», «Мыжмыж» сияқты бүркеншік атпен жарияланған шығармалары анықталып, мәтіндері жинақталды. Оның авторлығына қатысты тарихи мәліметтер ғылыми түсінікте жазылды.

Мағжанның В.И. Лениннен, Н.И. Бухариннен т.б. тапсырыспен аударған саяси тақырыптағы еңбектері мен мақалалары бұл академиялық жинаққа енгізілмеді, дегенмен бұл еңбектерден де Мағжанның терең білімі, аудармашылық шеберлігі мен қаламгерлік қарымы айқын көрінеді.

Мағжан Жұмабайұлы шығармаларының академиялық жинағының үшінші томына «Педагогика» (1922 ж.), «Бастауыш мектепте ана тілі» (1925 ж.), «Сауатты бол» (1930 ж.) қатарлы еңбектері мен мақалалары топтастырылды. Томға енген мәтіндер түпбасылымдар негізінде әзірленді.

«Педагогика» («Баланы тәрбие қылу құралы») еңбегі бірнеше рет жарық көрген: алғаш 1922 жылы Орынборда, екінші

рет 1923 жылы Тәшкенде (бұл екі басылым да араб әрпінде жарияланған), кейін 1992, 1993, 1996, 2008, 2013 жылдары Алматыда, 2022 жылы Алматы және Астана қаласында.

«Педагогика» кітабының 1922 және 1923 жылғы басылымдарын мәтіндік салыстыру барысында кейбір сөздер мен сөйлемдердің түсіп қалғаны анықталды. Мысалы, 1922 жылғы басылымда: «Міне, осындай жабумен таңылса, *қысу бар денеге тегіс түскендіктен, аса зиянды болмас еді*» деп берілсе, 1923 жылғы басылымда: «Міне, осындай жабумен таңылса, аса зиянды болмас еді» болып курсивпен берілген себеп бағыныңқылы сөйлем қысқартылған. Сонымен қатар бесік жырындағы «Қызық іздеп // Қыздар көздеп // Елдер кезерсің // Тарлан шүйіп // Сұлу сүйіп // Үйден безерсің» деген өлең жолдары түсіп қалған. Академиялық жинақта 1922 жылғы Орынборда жарық көрген мәтін негізге алынды.

«Бастауыш мектепте ана тілі» еңбегінде М. Жұмабайұлы төрт жылдық бастауыш мектептің әр жылына сәйкес бала тілін дамытуға арналған жаттығулар мен дағдылар жүйесін жасаған. Еңбек негізгі үш саланы қамтыған. Бірінші тақырып – Кеңес елінде және Қазақстанда мектеп ісінің бұрынғы және қазіргі жайы, Қазан төңкерісінің ағарту мекемелеріне қоятын талабы болса, екіншісі – ана тілінің мектеп қабырғасындағы орны жайлы, үшінші бір саласы – бастауыш мектепте ана тілінен сабақ беруді жолға қою жолдары сөз болады. Мұғалімдер мен тәрбиешілерге нақты әдістемелік нұсқаулар беріледі.

Бұл еңбек 1923 жылы Тәшкенде, 1925 жылы Мәскеуде араб әрпінде жарық көрген. Аталған кітапты алғаш рет 1995 жылы «Жұлдыз» журналында ғалым Ш. Елеукуенов қазіргі әріпке түсіріп жариялаған. Жинаққа 1923 жылғы жарияланым негіз болды.

«Сауатты бол» – ХХ ғасырдың басындағы сауат ашу мектептерінің қысқа курсына арналған оқулық. Бұл оқулық Мағжан Жұмабайұлының көзі тірісінде Мәскеуде үлкен таралыммен 4 рет басылып шыққан (1926, 1928, 1929, 1930). 1926 және 1928 жылдары араб әрпінде, ал 1929 жылы 50 мың, 1930 жылы 65 мың тиражбен латын әліпбиінде жарық көрген. Оқулықтың мазмұнын негізгі үш бөлімге бөліп қарастыруға болады. Бірінші бөлімде – әліппе, әріптану, сөз құрау, екінші бөлімде – саясатқа қатысты танымдық мәтіндер, үшінші бөлімде шаруашылық, тұрмыс саласына қатысты мақалалар қамтылған.

Әр жылдары жарық көрген оқулықтың ішкі мазмұны бастапқыда бірдей болып көрінгенімен, олардың арасында айырмашылықтар бар екеніне көз жеткізуге болады. 1926 және 1930 жылғы кітаптарды салыстыру барысында 1930 жылғы басылым мәтіндермен толықтырылғанын, редакция тарапынан көптеген өзгерістер енгізілгенін байқауға болады. Әр тақырыпқа сәйкес суреттер берілген. 1926 жылғы басылымдағы «Әліппе» бөлімінде мысалдар барынша молынан берілсе, 1930 жылғы кітапта мысалдар қысқартылып, сол заманға сай саяси сөздер қосылған.

Екі басылымды (1926, 1930) салыстыру барысында екінші, үшінші бөлімдердегі бірнеше мәтін тақырыптарының өзгертілгені анықталды. Мысалы, 1926 жылғы басылымдағы «Қара шаруаның бір тұлғасы сиыр асырау» тақырыпшасы 1930 жылы «Сиыр асырау», «Жоңышқа егу керек» (1926 ж.) – «Жоңышқа – шаруашылықтың кілті. Жоңышқа егіндер» (1930 ж.), «Қазақ республикасы» (1926 ж.) – «Қазақстан» (1930 ж.), «Қосшы» ұйымы» (1926 ж.) – «Қосшы» ұйымы мен жер-ағаш жұмыскерлерінің одағы» (1930 ж.) болып редакцияланған.

Мәтіндердің, көбінесе, соңғы қорытынды бөлімдері, атап айтқанда, Қазақстанға байланысты деректер 1930 жылғы басылымда қысқартылған. Мысалы: «Қойды жақсылап бақ» (1926 ж.) атты мақаладағы: «Қазақстанда 1916-шы жылы 10 миллионға жуық қой болған. 22-ші жылы қойдың саны кеміп, 2½ миллион шамасына түсіп қалған. Соңғы жылдарда қой тағы көбейіп келеді. Осы күні 6 миллиондай қой бар. (Бұл есептің ішінде Сырдария мен Жетісу губерниялары жоқ)» деген деректер 1930 жылғы кітапта кездеспейді. 1930 жылғы басылымға 22 мәтін қосылып, 1926 жылғы басылымнан 7 мәтін қысқартылған.

«Сауатты бол» оқу құралының 1926, 1928, 1929 және 1930 жылдардағы басылымдары өзара салыстырылды, әр жылғы басылымдағы мәтіндік айырымдар талданды. Еңбектің алғашқы және соңғы басылымы арасындағы айырмашылықтарды ескере отырып, аталған екі басылымды қатар беру ұйғарылды.

Сонымен қатар үшінші томға «Бірінші май мейрамы» (1921), «Жазылшақ оқу құралдары һәм мектебіміз» (1921), «Сайлау» (1921), «Голод в Сары-Арке» (1922), «Ақан сері» (1923), «Бернияз Күлеев» (1923), «Қырғыз ауыз әдебиеті» (1923), «Базар жырау» (1923), «Әбубәкір ақсақал Дибаяев» (1924),

«Наурыз» (1926) атты мақалалары енді. Үштомдық академиялық басылымды әзірлеу барысында Мағжан Жұмабайұлының осы уақытқа дейінгі жинақтарына кірмеген «Қырғыз ауыз әдебиеті» мен «Голод в Сары-Арке» мақаласы енгізілді. Баспасөз құралдарында жарияланған мақалалар түпбасылым негізінде берілді, кейінгі жинақтардағы мәтіндермен салыстырылды.

Ұсынылып отырған үштомдыққа ақынның осы уақытқа дейін ғылыми ортаға мәлім шығармалары барынша түгенделіп, мәтінтану ғылымының сарасынан өткізіліп, әр мәтінге енгізілген өзгертулер анықталып, толықтырыла дәйектелген ғылыми түсініктер берілді. Сондай-ақ мәтіндерде кездесетін жер-су атауларының, есімдердің көрсеткіштері, сөздіктер, пайдаланған әдебиеттер тізімі, орыс және ағылшын тіліндегі түйіндемелер сияқты қосымшалармен жасақталды. Жинақтағы еңбектердің түпнұсқасы ретінде мәтіні ұсынылған басылымның факсимилесі қоса берілді.

Мағжан шығармаларының үштомдық академиялық жинағын ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, филология ғылымдарының докторы К.І. Матыжанов (жалпы редакциясын басқарған), филология ғылымдарының кандидаты Ж. Рақыш (жауапты редакторы), PhD Ж. Салтақова (3-томның жауапты шығарушысы), докторант Т. Әкімова (2-томның жауапты шығарушысы), ғылыми қызметкерлер Н. Мүрсәлімова, Н. Сәрсек (1-томның жауапты шығарушысы) сынды тәжірибелі мамандар құрастырып, ғылыми түсініктерін жазып, баспаға дайындады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабаев М. Шығармалары / Алғы сөзін жазған ақын Ө.Тәжібаев, құрастырған Х.Абдуллин, Б.Дәрімбетов (жауапты шығарушы), З.Жұмабаева. Редакторы М.Неталиев. – Алматы: Жазушы, 1989. – 432 б.

2. Жұмабаев М. Таңдамалы: (Өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар). – Алматы: Ғылым, 1992. – 272 б.

3. Жұмабаев М. Шығармалар: 3 томдық. 1-том. / Ред.алқасы М.Базарбаев, т.б. – Алматы: Білім, 1995. – 256 б.; Жұмабаев М. Шығармалар: 3 томдық. 2, 3-том. / Ред.алқасы М.Базарбаев, т.б. – Алматы: Білім, 1996. – 512 б.

4. Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 1-том: Өлеңдер, дастандар, әңгіме / Ред. алқасы Ш. Елеуқенов. – Алматы: Жазушы, 2008. – 208 б.; Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 2-том: Өлеңдер, дастандар, аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2008. – 207 б.; Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 3-том: Аудармалар, ғылыми еңбек, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 2008. – 232 б.

5. Елеуқенов Ш. Р. Мағжан Жұмабаев. – Алматы: Білім. 1990. - 56 б.

6. Базарбаев М. Көрікті ойдан - көркем сөз: зерттеулер мен мақалалар. - Алматы: Рауан, 1994. - 368 б.

7. Елеуқенов Ш. Мағжан: Өмірі мен шығармашылығы: Оқу құралы. - Алматы: Санат, 1995. - 384 б.

8. Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері: Оқу құралы / С. Қирабаев. - Алматы: Білім, 1995. - 288 б.

9. Қанарбаева Б. Жырымен жұртын оятқан: (М. Жұмабаевтың шығармашылығы хақында). - Алматы: Ана тілі, 1998. - 232 б.

10. Нурғали Р. Вершины возвращенной казахской литературы: Монография. - Алматы: Қазақ университеті, 1998. - 307 с.

11. Майтанов Б. К. Мағжан Жұмабаевтың поэтикасы: Оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2001. - 52 б.

12. Исмакова А. С. Возвращение Плеяды: Экзистенциальная проблематика в творчестве Ш. Кудайбердиева, А. Байтурсынова, Ж. Аймауытова, М. Жумабаева, М. Дулатова и М. Ауэзова. - Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002. - 200 с.

13. Балтоғаева Ж. Е. М. Жұмабаев поэмаларының жанрлық-көркемдік ерекшеліктері: филол. ғыл. канд. диссер. авторефераты. - Алматы: Өл-Фараби атындағы Қазақ ҰУ, 2003. - 31 б.

14. Дюкенова Н. Е. Мағжан Жұмабаев шығармашылығын мектепте оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (5-7, 11 сыныптар бойынша): пед. ғыл. канд. дис. - А.: Абай атындағы ҰПУ. 2006.

15. Елеуқенов Ш. Мағжан. Өмірі мен шығармашылығы: Оқу құралы / Ш. Елеуқенов. - Астана: Астана Полиграфия, 2008. - 392 б.

16. Тайшыбай З. Мағжанның Қызылжары: Зерттеу. - Астана: Астана Полиграфия, 2008. - 232 б.

МАЗМҰНЫ

М. Базарбаев

Құдіретті өлең өнегесі.

Мағжан Жұмабайұлының өлең әлемі.....4

Ш. Елеуқенов

Рухани жаңғыру және Мағжан ақын мирасы.....50

С.В.Ананьева

Творчество Магжана Жумабаева в исследованиях литературоведов и в новых изданиях.....86

А.К.Коспагарова, А.Ж.Досжанова

Алаш әдебиеті және көркемдік қабылдау.....92

А.П. Құрманбай

Қазіргі қазақ прозасындағы ұлттық идея және көркемдік ізденістер.....99

Э.Ж. Мансурова, Г.Ж. Орда

Қазіргі қазақ повестінің негізгі жанрлық ерекшеліктері.....106

Қ. Мәдібай, А. Саргелтаева

Мектептегі ана тілі – барлық білімнің негізі.....112

Н.М. Мурсалимова

М.Жұмабайұлының «Педагогика» еңбегінің текстологиясы..118

А. Д. Омарова

М. Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегіндегі терминдер.....129

Khabutdinova M.M., Mashakova A.K.

The perception of Magzhan Zhumabayev's works into the tatar culture.....134

А. Оралбек

Халық ақыны Әбдіғали Сариевтің айтыстағы даралығы.....147

К.К. Койлубаев

Келечекке өмүрүн арнаған – адам. Мағжан Жұмабаевдин 130 жылдығына карата.....156

Г. Орда

Алаш мұрасының әлемдік өркениеттегі орны.....161

Ж.С. Рақыш

Мағжан шығармаларының академиялық толық жинағын дайындау тәжірибесінен.....174

Ж. Т. Салтақова	
<i>М. Жұмабайұлы құрастырған «Сауатты бол» оқулығының басылымдық ерекшеліктері.....</i>	<i>186</i>
Г.Р. Сәулембек	
<i>Мистика жанрындағы басылымдар мен жанрдың зерттелуі... </i>	<i>195</i>
А.Б. Төлеу	
<i>Жазушы Бақытгүл Сармекова әңгімелеріндегі әйел образы.....</i>	<i>205</i>
А.Т. Ғәмраев	
<i>Мағжан Мұмабаев вә иккинчи Түркий ренессанси.....</i>	<i>211</i>
Д.С.Шарипова	
<i>Осмысление культурной памяти в памятниках деятелям Алаш Орды.....</i>	<i>221</i>
О. Алейдарова	
<i>Бейімделген әдебиет пен мәтін мәселелері.....</i>	<i>228</i>
Т.Т. Әкімова	
<i>М.Жұмабаевтың «Жүсіп хан» поэмасының текстологиясы.....</i>	<i>234</i>

Ақын, педагог, Алаш қозғалысы қайраткері Мағжан
Жұмабаевтың 130 жылдық мерейтойына арналған
«**Мағжан Жұмабаев мұрасы: түркі дүниесінің рухани
тұтастығы мен тарихи сабақтастығы**» атты халықаралық
ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары

*Редактор: **Е.Қуатбекұлы***
*Корректор: **Н.Құдайберген***
Верстка және көрнекі
*құрал дизайнері: **Рауан***

Басуға 25.11.2023 жылы қол қойылды.
Қалыбы 60x84 ¹/₁₆. Қаріп түрі «Times New Roman».
Көлемі 15 ш.б.т. Офсеттік қағаз.
Таралымы 100 дана.

ЖШС «Тоғанай Т»

Барлық құқықтары қорғалған. Кітаптағы материалдарды
баспаның рұқсатынсыз қолдануға тыйым салынады.

ISBN 978-601-255-438-0

9|786012|554380|